

Berättelser som instruktioner och argument – exempel från döv världen

KATARINA JACOBSSON

Minoritetsgruppers berättelser benämns inte sällan som »motståndsberättelser« – en respons på majoritetssamhällets normaliseringssträvanden. Här tolkas istället berättelsen som en normbevakande företeelse. Berättelser kan nämligen ses som instruktioner om och argument för hur verkligheten ska uppfattas, tolkas och återges. Det empiriska materialet är hämtat från döv världen.

Det senaste decenniets sociologi har visat ett ökat intresse för analyser av berättelser. Grovt sett behandlas dessa ur två perspektiv. Det ena synsättet – vilket kommer att tillämpas här – behandlar berättelsen som ett grundläggande sociologiskt begrepp; den ses som en process genom vilken vi konstruerar och kommunicerar vår förståelse av världen (Ewick & Silbey, 1995). Ett annat perspektiv är att se narrativa framställningar som en *metod* att studera socialt liv (se t.ex. Riessman, 1993). »*Life story interviews*« används bl.a. för analyser av hur det förflutna rekonstrueras till en begriplig

Katarina Jacobsson, f 1967, Fil lic., Doktorand i sociologi, Lunds universitet. Licentiatavhandlingen handlar om informell social kontroll i döv världen och den kommande doktorsavhandlingen innehåller analyser på samma område.

kontinuitet (se t.ex. Gubrium, Holstein & Buckholdt, 1994:155ff).

Ofta innebär studiet av berättelser ett *val* att analysera något som en sådan och att lyfta fram de narrativa dragen. Lars-Christer Hydén (1995) har t.ex. analyserat socialarbetarens utredningar av tvångsomhändertagande av barn som moraliska berättelser.

Här ska dock berättelser i en mer klassisk form behandlas; berättelser inom döv världen återgivna som just berättelser.

Den ideologi som förordas av dövrörelsen (döva som en kulturell och språklig minoritet) har i Sverige fått stor genomslagskraft. Ett sätt att förmedla ideologi är genom berättelser (se t.ex. Mumby, 1988). Den här studien syftar till att analysera döv världens berättelser – till form och innehåll – för att närmare studera hur en sådan ideo-

logisk förmedling kan se ut. Längre fram ska olika typer av berättelser urskiljas och analyseras separat. Först några iakttagelser kring den analytiska tillämpningen.

Berättelse som analytiskt redskap

Den narrativa framställningen har blivit föremål för stort akademiskt intresse. Därmed finns också risken att dess innebörd blir så mångsidig att det som analytiskt redskap förefaller urvattnat och uttjänt. Berättelse som sociologiskt begrepp skulle kunna uppfattas som allt och inget, vilket gör det svårt att hantera. Ewick och Silbey (1995:200) har renodlat varierande definitioner för att finna vilka kännetecken en kommunikationsform bör ha för att kvalificera som en berättelse. Tre egenskaper identifierades:

- En berättelse vilar på någon form av urval av händelser och karaktärer.
- Händelserna presenteras i en ordning med en början, mitt och ett slut.
- Händelser och karaktärer är relaterade till varandra och till en övergripande struktur.

Det tredje kriteriet knyter ihop berättelsen till ett logiskt orsakssammanhang – alltså påståenden om hur och varför de återgivna händelserna inträffat. I avslutningen, där kausaliteten ofta synliggörs explicit, presenteras vanligtvis framställningens moraliska mening. Berättelser är nämligen omöjliga att återge utan någon form av moralisk innebörd (*ibid.*).

Studiet av berättelser har resulterat i två

generella slutsatser kring deras moraliska betydelse. Den ena slutsatsen hävdar att de reflekterar eller uttrycker existerande ideologier. Mumby (1988) har t.ex. analyserat berättelser som ett medel för legitimering av organisationers maktrelationer. Den narrativa framställningsformen beskrivs som en ideologisk kraft som privilegierar vissa intressen framför andra. Den andra slutsatsen hävdar motsatsen. Berättelsen kan vara en samhällsförändrande aktivitet – en protest mot det etablerade samhället. Då talar man om »motståndsb berättelser» (se t.ex. Engel, 1993) eller »samhällsomstörtande historier» (Ewick & Silbey, 1995). De båda slutsatserna kompletterar varandra och visar att berättelsen som kulturellt redskap kan få vitt skilda moraliska innebörder: å ena sidan kan den hylla samhällets vedertagna normer, å andra sidan kan den rikta kritik mot desamma.

Vilken av de två slutsatserna som väljs tycks i hög grad vara avhängigt vem *berättaren* är, inte nödvändigtvis berättelsens innehåll och struktur. Ewick och Silbey (1995:220ff) påtalar t.ex. vissa villkor som främjar att motståndsb berättelser växer fram. Berättaren föreslås tillhöra de marginaliserades skara och begripa sig på det konventionella samhället; de måste känna det samhälle de kritiserar. Vidare betonas att vissa institutioner kan skapa en möjlighet att berätta samt ge berättelserna ett gemensamt, kollektivt innehåll. Som exempel nämner de 60-talets politiskt medvetandegörande grupper.

I andra studier där man istället skriver om berättelser som sägs bekräfta och reproducera rådande normer kan istället en avslöjande ton skönjas; genom berättelserna

demaskerar forskaren etablissemangets kontroll över undersåtarna. Marsha Witten (1993) har t.ex. i en artikel skrivit om arbetsplatsens »lydnadskultur.« Hon uppfattar de anställda som manipulerade och avpolitiserade av de återkommande och cirkulerande företagshistorierna.

Det finns en normativ ton i ovanstående slutsatser som det, i mitt tycke, kan vara vettigt att undvika. Motståndsberättelser ges gärna ett skimmer av något självklart gott medan konventionsstödjande berättelser får bibetydelser av tvång och förtryck. Värdeladdningar av sådant slag tenderar att förstöra begreppets analytiska potential genom att tvinga in oss i bestämda tanke-mönster. Risken är att det skulle vara näst intill omöjligt att se t.ex. nynazisters historier som motståndsberättelser eller homosexuellas berättelser som inomgruppsligt socialt kontrollerande.

Lingvistisk och individ-centrerad forskning

Den svenska såväl som den internationella handikappforskningen har länge koncentrerats kring frågeställningar om hur personer med funktionsnedsättningar ska integreras i det »normala« samhället (Söder, 1995:236). Utgångspunkterna har ofta varit att integrering är något positivt och eftersträvänsvärt. Att dessa idéer även inkluderade döva väckte däremot starka reaktioner under 70-talet och har framgångsrikt motarbetats av döv-rörelsen. Om integrering har varit ett hon-nörsord i den allmänna handikappdiskur-sen, har det inom dövvärlden snarare varit ett skällsord.

Motståndet mot integrering av döva fick

också stöd i lingvistisk forskning kring teckenspråket (se t.ex. Bergman, 1982). Vanligen beskrivs William Stokoes arbete som banbrytande för en positiv syn på teckenspråket i USA (Rose & Kiger, 1995). Redan 1960 publicerades hans bok *Sign Language Structure* vilken visade att teckenspråket är ett språk med egna grammatiska och syntaktiska regler.

Jämte lingvistiska studier har svensk forskning om döva och hörselskadade dominerats av utvecklingspsykologiska och pedagogiska frågeställningar¹. Psykolog Gunilla Preisler (bl.a. 1984; 1995) har t.ex. intresserat sig för döva barns kommunikationsutveckling i s.k. naturliga samspelsmiljöer. Integrering av hörselskadade barn i »vanliga« skolor har behandlats ur bl.a. pedagogiska och sociala synvinklar (Nordén, Tvingstedt & Äng, 1990; Tvingstedt, 1993). Psykolog Kerstin Heiling (1993) har utvärderat döva elevers kunskaper i en longitudinell studie. Vidare har jämförelser gjorts mellan gravt hörselskadade med olika uppväxtvillkor med utgångspunkt i oral respektive teckenspråkig miljö (Andersson & Lawenius, 1997).

Ett gemensamt drag för den svenska döv- och hörselskadeforskningen är att man utgår från den enskilda döva eller hörselskadade *individ* – något som också ligger i linje med merparten av övrig s.k. social forskning om handikapp (Hjelmquist, Rönneberg & Söder, 1994:19).

Trots att dövvärlden erbjuder en mångfald av sociologiska frågeställningar är sådan

1 Jag bortser då helt från medicinsk och teknisk forskning om dövhet och hörselskador.

forskning kring döva och hörselskadade närmast obefintlig i Sverige (se dock Åkerström bl.a.1997; 1998). I ett internationellt perspektiv finns däremot ett större sociologiskt och antropologiskt intresse för döva, vilket är särskilt synligt i amerikansk dövforskning. Där väcktes det sociologiska intresset för döva i slutet på 70-talet (Evans & Falk, 1986:201).

Åter till dövvärldens *berättelser*. Den rika förekomsten av dessa har emellertid inte lett till några analyser av desamma i svensk forskning. Margareta Ahlström (1991) har förvisso i en rapport återgivit sekvenser ur äldre dövas berättelser om dövskolan, dock utan att analysera dem som sådana. En finsk studie har också dövas berättelser som material men inte heller här har man fokuserat på den narrativa strukturen (Takala & Sepala, 1994). Däremot har, återigen, amerikanska forskare visat intresse för dövvärldens historier (se t.ex. Padden, 1990; Maxwell & Kraemer, 1990). Framför allt är det då av döva tecknade framställningar som analyserats. Jag har istället låtit den nedtecknade berättelsen bli föremål för analys.

Metod och material

Inom den svenska dövkulturen tillmäts dövas berättelser stor betydelse. Det finns framför allt ett stort utbud i skriftlig form, publicerade i döv- och hörselskadeorganisationernas medlemstidningar eller i annan inomgruppslitteratur. Det förekommer också videoinspelade personliga berättelser som återges under rubriken »Döva berättar«. Vidare återges även narrativa fragment i olika konversationsammanhang jag deltagit i, t.ex. under informella samtal, i inter-

vjuer och under föreningsmöten² (se Jacobsson, 1997:61-63).

Föreliggande analys omfattar dock enbart berättelser i skriftlig form. Det empiriska materialet är avgränsat till DÖV-tidningen (f.d. SDR-Kontakt), utgiven av Sveriges Dövas Riksförbund (SDR). Nio årgångar, från 1988 till 1996 – ett hundratal tidsskriftsnummer – ingår i materialet. Även svensk och amerikansk litteratur om dövas och hörselskadades historia ligger till grund för analysen (se framför allt under avsnittet »historiska berättelser«). Genomgången av dessa har emellertid varit mindre systematisk.

Fördelen med den nedtecknade versionen är att den är mer fullödlig än i konversationer. Intresset för textanalys följer också av att texten *per se* innehåller instruktioner om hur vi ska uppfatta och förstå världen (Prior, 1997:67). Det kanske mest signifikanta för valet av skriftliga publikationer är dess explicita syfte: att förmedla kulturella och inomgruppsliga värderingar. I den bemärkelsen är de tydliga, renodlade och mer standardiserade än personliga verbala berättelser.³

Jag har behandlat mitt material uteslu-

-
- 2 Mina kontakter med dövvärlden har företrädesvis varit med hörande: professionella och föräldrar till döva barn. Sannolikt förekommer emellertid denna typ av berättelsefragment även döva emellan och fungerar då kanske främst som ett identitetsstödande verktyg.
 - 3 Den här analysen ingår som en viktig del i ett kommande arbete vars syfte är att studera hur dessa berättelser modifieras på fältet av framför allt hörande inom dövvärlden (professionella, föräldrar etc.). Hur används och återges de mer »prototypiska« berättelserna i individuella framställningar?

tande kvalitativt. Syftet med en kvalitativ studie är att finna och analysera olika företeelser på fältet – såväl snarlika som disparata sådana. Syftet är inte att påvisa de olika företeelsernas representativitet varför t.ex. en innehållsanalys, i kvantitativ mening, är irrelevant. Istället har jag bearbetat mina data enligt kvalitativa principer: sökt efter likheter och olikheter; funnit teman och underteman; kategoriserat och kategoriserat om. I en kvalitativ studie är det omöjligt att separera bearbetning och analys vilket tvärtom görs i ett kontinuerligt växelspel.

Den svenska dövrörelsen vill – liksom den amerikanska – att döva ska betraktas som en kulturell kategori hellre än en medicinsk sådan (se t.ex. Reagan, 1995; Rose, 1995), vilket ligger i linje med det Ronström (1994) beskriver som en utbredd »etnifiering«. Attraktionen i att betraktas som en etnisk minoritet – utan att tillhöra en sådan i klassisk mening – ligger i att en dylik definition av annorlundaskapet kan utgöra ett verktyg för att förbättra sin sociala status (Peterson Royce, 1982).

Mitch Berbrier (1994) har t.ex. studerat *ethnic claims-making* i tre synnerligen disparata grupper: homosexuella, döva och vita högerextremister. Sannolikt kan det finnas vissa generella drag i hur sådana »etniska» grupper rekonstruerar sin historia. Man kan tänka sig nyckelteman som ursprung, förtryck och befrielse. En seriös jämförelse dem emellan skulle dock kräva en studie i sig, varför sådana aspekter har lämnats därhän.

I berättelserna som ingår i mitt material finns ett övergripande och mycket centralt tema: teckenspråkets suveränitet och betydelse för döva. Trots teckenspråket som ge-

mensam nämnare skiljer sig historierna åt och jag har urskiljt tre olika typer av berättelser. Som en första typ ska de historiska berättelserna diskuteras. Dessa syftar till att återberätta såväl ett gott som ett ont förflutet. Framgångsberättelser är en andra typ vilken lyfter fram enskilda döva som förebilder för kollektivet. En tredje berättartyp som ska behandlas i kortfattade ordalag, har en biografisk karaktär och skildrar en »frigörelseprocess« från ett liv bland hörande i riktning mot dövkollektivet.

Historiska berättelser

Intresset för dövas historia har tilltagit i takt med att dövrörelsen målmedvetet pläderat för definitionen av döva som en kulturell minoritet istället för handikappade. Ofta påtalas vikten av att döva barn och vuxna görs medvetna om dövas historia och kultur. Främjandet av den utvecklingen kan ta sig olika uttryck. T.ex. finns Sveriges Dövhistoriska Sällskap som kontinuerligt anordnar seminariedagar på temat. Vidare tycks läromaterial om dövas historia produceras i en strid ström. En internationell lärobok om dövas historia och teckenspråk har t.ex. givits ut med namnet *Looking Back* (Fischer & Lane, 1993).

Den svenska dövhistoriken dokumenteras likaså genom vissa dövmedlemmars flit och engagemang. Utbudet av svenska dövhistoriska böcker är numera stort. Här bör i synnerhet Lars Kruth nämnas, en av dövrörelsens förgrundsgestalter som behandlat dövas historia i en mängd skrifter (se bl.a. 1986; 1996). Andra författare på dövhistorikens område, för att nämna några, är Per Eriksson (1993), Anneli Örlegård (1997) om

dövskolan i Lund, Ulla-Bell Thorin (1993) om ett »Berövat språk« och Bo Andersson (1995) om hörselskadades historia.

Den dokumenterade döva historiken erbjuder stor detaljrikedom. Det finns emellertid vissa händelser och personer som är mer framträdande än andra; vissa historier upprepas om och om igen. Det är dessa inom dövvärlden välkända berättelser som jag har kategoriserat under benämningarna »myter« och »grymheter«.

Myter

Den kanske mest kända historiska myten i dövvärlden är den om den franske prästen, de l'Épée, som började undervisa två döva tvillingflickor på 1700-talet (se t.ex. Ahlsén, 1991; Göransson & Westholm, 1995:211; Lane, 1984; Sacks, 1989). de l'Épée tas som utgångspunkt för den franska traditionens syn på teckenspråket som dövas naturliga kommunikationsform. Företädarna för denna tidiga teckenspråkiga skola betraktas numera som hjältar.

Ofta betraktas de l'Épée som teckenspråkets upphovsman trots att det i praktiken krävs generationer av språkutövare för att skapa ett språk. Sannolikt har teckenspråket i någon form funnits så länge det funnits döva som kommunicerat med varandra. »Verklighetens« historia är däremot ovidkommande därför att myten om den franske prästen kan erbjuda en början – ett ursprung för teckenspråket. Det är just detta som kännetecknar en myt: tendensen att behandla ursprung, födelser och »hur något började att bli« (Engel, 1993:791). Även svenska dövvärlden har en ursprungsfigur att börja historiken med, nämligen Per Aron Borg – »dövundervisningens svenske fader«

(Ahlström, 1991:4, se även Ahlsén, 1991). På liknande sätt framhävs Carl Oscar Malm – grundare av Finlands första dövskola 1846 – som »ett geni« och »förebild i kampen för en bra undervisning av döva barn« (DÖV-tidningen, 1996, nr 11:12-13).

Det egentliga syftet med dessa myter är inte att de ska återges så nära »sanningen« som möjligt, dvs. så som det verkligen var. Poängen är att berättelsen ges en mytisk status; den är helig, föredömlig och blir som en kär egendom för döva som vill dela gruppens urval av meningsfulla historiska händelser.

Den historiska myten om teckenspråkets ursprung visar på språkets långa tradition och utgör i sig ett argument för dess fortsatta användning: det har använts i si och så många år vilket ger språket dignitet. Tiden ger språket auktoritet. Trots förbud har språket levt vidare bland döva vilket man tolkar som bevis för att det är dövas *naturliga* språk. Ursprungsberättelserna innehåller hjältekaraktärer och hyllningar av teckenspråket. De påminner om högt värderade normer inom dövvärlden. Engel (1993) ger en sammanfattning av innebörden av att återge myter:

The retelling of myths is thus many things at once: an act of insight, a reinterpretation of the past, a reaffirmation of core values and beliefs, and a »reactualization« of the cosmic order. (p. 792)

Padden (1990) har noterat hur de personcentrerade berättelserna alltmer tenderar att ersättas av modernare versioner om teckenspråkets betydelse. Nyare förklaringar har fått en mer vetenskaplig klang med referenser till »språk« och »kultur« och voka-

buläret är i stor utsträckning hämtat från disciplinerna lingvistik och antropologi. Padden förklarar förändringen med att en framväxande döv medelklass tagit över mytbildningen inom dövsamhället. De nya berättelserna har dock inte förlorat sina mytiska rötter utan enbart bytt vokabulär.

Det är viktigt att poängtera att berättelserna om teckenspråkets ursprung inte bara är reserverade för döva personer. Till en början har det möjligen varit så, men nu torde det vara relativt ovanligt att en hörande som ger sig in i dövvärlden lyckas undgå dessa historier en längre tid. Det som å ena sidan är berättelser för att stärka den inomgruppsliga sammanhållningen har å andra sidan även riktats utåt mot dövas hörande omgivning. Nu finns en strävan att inkludera även hörande grupper i en gemensam förklaring till teckenspråkets härkomst. I takt med att dövas historia och kultur har uppvärderats som nödvändiga inslag i dövas liv, ställs också krav på hörande föräldrar och professionella att lära sig denna historia och kultur.

Grymheter

De historiska berättelserna som figurerar i dövvärlden är dock inte bara hjältesagor. Om myterna konstruerats för att fånga ett gott förflutet har sannolikt mer kraft lagts ner på berättelser som dramatiserar den mörka sidan av dövas historia. Den mörka sidan är synonym med forna ansträngningar att lära döva tala, en pedagogisk metod som numera kallas för oralism. Historier om oralismens tid kan användas som argument mot sådant man inte tycker om. »Det luktar 50-tal«, kan vara ett retoriskt sätt att använda historiken för att visa på till synes nya

idéers gammalmodighet. En del av historien hyllas således, medan en annan förkastas.

Berättelser om att döva behandlats illa härrör från ett senare datum än 1700-talets franska teckenspråksskola. Liksom teckenspråket fått sitt ursprung relaterat till den franske prästen de l'Épée, har även ondskan inom dövvärlden – oralismen – hängts upp vid en historisk händelse: den s.k. Milanokongressen. Den ägde rum 1880 och var en kongress för europeiska dövlärare. Talmetoden var vid den här tidpunkten en alltmer dominerande undervisningsmetod för döva och under kongressen fattades ett officiellt beslut om att den skulle vara allenarådande. Milanokongressen har blivit en betydelsefull händelse i dövas historia då man uppfattar 1880 som året då teckenspråket förbjöds. Man refererar till händelsen i bilder som t.ex. »den svarta dagen« eller »mörkrets dag i Milano« (SDR-Kontakt, 1993, nr 9:3).

Randall Lake (1984) har studerat hur människans moraliska tillstånd skildras i amerikanska abortmotståndares retorik. Man använder sig av en arketypisk metafor med rötter i den kristna teologin vilket tydligast uttrycks i berättelsen om syndafallet och möjligheten att rädda sig från synd genom frälsaren. Lake menar att en sådan »nedåt-och-uppåt-metafor« (först degradering, sedan »förädling«) även finns representerad i andra sammanhang, som t.ex. inom litteraturen i romantiska äventyrsberättelser. Genom ett välbekant förklaringsmönster kan erfarenheter uttryckas symboliskt och göras meningsfulla.

De historiska berättelserna inom dövvärlden som beskriver händelseutvecklingen efter Milanokongressen återges inom en annan metaforisk ram. Här pratar man om

mörker och ljus – en metafor som mer tycks härröra från upplysningstiden än teologin. Nyckeln till ljuset beskrivs som kunskap. Den här metaforen blir ett viktigt hjälpmedel i dövrörelsens bevakning av sina krav. Idéer, metoder och åtgärder som går stick i stäv med vad man anser är bra och önskvärt för döva, kan man jämföra med ett mörkt förflutet. Vidare reserveras begreppet kunskap för det ideologiskt riktiga, medan annat ofta avfärdas som okunskap om döva och teckenspråk.

Helt fria från teologiska inslag är emellertid inte dövrörelsens berättelser. Kunskap och medvetenhet beskrivs som vägen ur mörkret men kan samtidigt kräva sin frälsare. I synnerhet i biografiska berättelser, som diskuteras längre fram, figurerar ofta en räddare i nöden, dvs. en döv person som introducerar teckenspråket (se även Maxwell & Kraemer, 1990).

Berättelser innehåller i sig sanningsanspråk som oftast inte utsätts för utmaningar och ifrågasättande (Witten, 1993). En så väletablerad historia som t.ex. den om Milanokongressens betydelse för teckenspråket är svår att förändra trots historiska »bevis«. Per Eriksson är ett återkommande namn i DÖV-tidningen när dövas historia avhandlas. Han skriver så här om Milanoberättelsen, uppenbart irriterad av dess historiska oriktighet:

Milanokongressen 1880 är enbart en myt. *Alla hakar upp sig på detta.* Oralismen startade redan långt innan dess med Amman från Holland i slutet av 1600-talet. (SDR-Kontakt, 1992, nr 12:29, min kurs.)

Det är just detta att »alla hakar upp sig« på en händelse, en person eller ett årtal som är

signifikant för ett kollektivs berättelser. Kongressen och årtalet är viktiga ur symbolisk synvinkel – man har en konkret händelse som kan representera när ondskan, dvs oralismen, tog över. Den historiska sanningen är i den bemärkelsen oväsentlig och därför synes det vara fruktlöst att ställa den mot *berättelsens* sanning.

Historiska grymheter kan lyftas fram och relateras till dövas situation idag för att argumentera mot oönskade tillstånd. Så gör man t.ex under rubriken »Innan cochlea implantat: medicinska experiment avsedda att bota dövhet« (SDR-Kontakt, 1995, 5:34). Syftet är i grund och botten att kritisera cochlea implantatet – en omstridd operation som ger döva en viss grad av »konstgjord« hörsel.

Här beskrivs en rad olika förbättra-hörseln-metoder från sent 1700-tal av vilka de flesta misslyckades. Den ena metoden framstår som absurdare än den andra. Det är behandlingar genom elektricitet och öronoperationer »af tinningbenets genomborrande« eller där man förde instrument »in i örat via näsan«. Även mindre dramatiska metoder tillämpades, som att dricka vatten ur hälsobrunn. Som en metod i raden nämns dagens implantatoperationer med en implicit beskrivning av dessa som lika absurda, experimentella och kränkande som tidigare metoder. Berättelsen om hur dövhet tidigare behandlats kastar både löjets och farans sken över implantaten.

Den här och andra berättelser från förr skulle kunna kallas för *atrocit tales* – berättelser som identifierar våldsverkan på ett grundläggande kulturellt värde. De syftar till att väcka moralisk upprördhet, rättfärdiga straffande handlingar gentemot föröva-

rna samt mobilisera handlingskraft mot fienden (Goode & Ben-Yehuda, 1994:149). I relativt stor utsträckning kan flera av döv världens berättelser sägas uppfylla dessa syften.

När historiska grymheter återberättas är det vanligt att en offerretorik tillämpas. Döva beskrivs som offer för en ond ideologi vilket också tycks ha blivit en vanlig tolkningsram för äldre döva. T.ex. uppfattar sig flera amerikanska döva som offer för omdömeslösa pedagoger och föräldrar vilka försökt göra den döva personen till en s.k. låtsashörande (Higgins & Nash, 1987:xi). Samma uppfattning beträffande svenska döva har under mitt fältarbete varit återkommande i såväl intervjuer som i tidskrifter och informationsmaterial.

Offerretoriken är särskilt tydlig i berättelserna som handlar om hur teckenspråket genom tiderna varit förbjudet och resulterat i en »språklös grupp« (En liten vit bok om döva, SDR). Sådana berättelser konkretiserar ofta detta generella förbud genom att precisera åtgärder som vidtogs för att förbudet skulle efterlevas. Så berättas t.ex. om att den svenska dövskolans elever tvingades sitta på händerna eller bära en tumvante över båda händerna. Liknande historier – papperspåse istället för tumvante – berättas av amerikanska döva som minns sin skolgång (Evans & Falk, 1986:66).

Istället för att konstatera att döva förr inte fick teckna på lektionerna – och kanske inte ens på rasterna – åstadkommer man med »tumvanteberättelserna« en tydligare koppling till oralismen som förtryckande ideologi. På samma sätt tolkas äldre dövas berättelser om hur de fick smäll på fingrarna som ett uttryck för förtryck av tecken-

språket och inte som t.ex. en dåtida allmän metod att tillrättavisa elever.

Det som brukar kallas för *atrocity tales* behandlar ofta nutida händelser. Dövärlidens grymhetsberättelser är däremot historiska, trots att de refererar till en tid som inte är allt för avlägsen. På grund av den historiska dimensionen kan det vara svårare att väcka den moraliska avsky som lättare torde lockas fram av berättelser om hemskheter som pågår just nu. Tumvanteberättelserna påminner om att inte ta teckenspråket för givet och kan kanske därför även upplevas som bromsklossar för t.ex. unga döva: »du ska minsann veta hur det var på *min* tid!« För äldre döva och hörande som arbetat för teckenspråket blir berättelserna däremot ett bevis på vad dövrörelsen uppnått och kanske vill man att yngre förmågor ska visa en smula tacksamhet. Sveriges Dövas Riksförbunds ordförande säger bl.a. »Unga döva ska glädjas åt att få använda teckenspråket fritt i samhället« (Lars-Åke Wikström citerad i Göransson & Westholm, 1995:74).

Framgångsberättelser

Berättelser rymmer ofta förebilder av olika slag; de kan sägas fungera som modeller för korrekt beteende (Witten, 1993). Medan de flesta berättelser har inslag av förebilder (som t.ex. i de ovan beskrivna myterna) finns det särskilt renodlade sådana som presenteras i DÖV-tidningen. Framgångsberättelser är ett passande namn för dessa och är den andra berättelsetypen jag ska diskutera här. I dessa får läsaren möta döva som på ett eller annat sätt bedöms vara framgångsrika. Framgången är vanligtvis relaterad till utbildning eller yrke. Det finns ofta en expli-

cit önskan om att dessa berättelser ska fungera som inspirations- och identifikationskällor för andra döva. Man rent av efterlyser »Material om döva som lyckats i livet« vilket väntas kunna stödja andra döva (SDR-Kontakt, 1992, nr 2:24).

Framgångsberättelserna handlar uteslutande om döva människor men de kan vara såväl unga som gamla, nutida som dåtida. Vi kan läsa om den finske döv läraren Carl Oscar Malm – »ett geni« som redan på 1800-talet undervisade andra döva på teckenspråk (DÖV-tidningen, 1996, nr 11:12-13). Eller »En bortglömd begåvning« – en döv konstnär vid namn Karl Fritiof Schiller som dog på 50-talet (SDR-Kontakt, 1988, nr 9:10-11). Äldre döva finns också representerade i framgångsberättelserna, som t.ex. pensionären Rune Pernow – »Världsbäst på kartor« (SDR-Kontakt, 1988, nr 1:10-11). Berättelsen om Pernow inkluderar även uttalanden från hans chef vid Esselte där denne försäkrar att Runes dövhet inte har varit något hinder för företaget. Pernow sägs även ha varit aktiv i Stockholms dövas förening vilket ytterligare bedöms som en merit. Berättelsen avslutas på följande sätt:

Rune Pernow är ett bevis på att dövheten inte behöver vara ett hinder för att en döv skall kunna utvecklas i sitt yrke och trivas på en arbetsplats med enbart hörande arbetskamrater. Han är också ett bevis på att man kan vara aktiv i föreningssammanhang fast man har ansvarsfullt arbete.

Framgångsberättelserna tycks just syfta till ett slags bevisföring: Titta här! Döva kan! Personerna som står modell för framgången ger instruktioner till läsaren i form av handlingsstrategier som värderas högt inom kol-

lektivet. Detta är särskilt tydligt i berättelser av pionjärkaraktär som t.ex. »Den första döva juridikstuderande« (SDR-Kontakt, 1991, nr 10:15), »Sveriges första kvinnliga döva psykolog med legitimation« (SDR-Kontakt, 1991, nr 7:16), »Richard – förste döve juristen i Europa?« (SDR-Kontakt, 1995, nr 7:7). Det finns fyra vanliga teman i den här typen av berättelser: drivkraft till högre studier, fördomar mot döva, tolktillgång samt framtidsvisioner. Berättelsen om Richard får exemplifiera dessa teman.⁴

Ett första tema gäller drivkraften till högre studier. Sannolikt är det många olika influenser som påverkar vilka utbildningsval vi gör. Richard säger t.ex. att han blivit inspirerad av sin äldre bror vars juridikstudier gjorde honom avundsjuk – han ville också försöka. En sådan individuell anledning till att genomgå en universitetsutbildning är däremot inte passande som motivationskraft för andra döva. Det synes som om en kollektivt passande förklaring gärna åtföljer den personliga – drivkraften att visa att »döva kan.« Följaktligen:

Men också människor som inte tror döva om att kunna genomföra högre studier har påverkat hans yrkesval.

Viljan att visa dövas kapacitet bottnar ofta i personliga upplevelser av fördomar och dis-

4 Framgångsberättelserna i DÖV-tidningen är sällan personliga i bemärkelsen att det är den framgångsrike själv som står för en slutgiltigt nedtecknad version. De är skrivna i artikelform av andra som arbetar för DÖV-tidningen vilket torde bidra till större homogenitet i berättelserna än om de återgavs av varje enskild individ.

kriminering av döva, vilket är ett andra tema i en framgångsberättelse. Artikelförfattaren återger Richards upplevelser:

I tonåren sommarjobbade jag och då upptäckte jag att man måste ha bra utbildning för att besegra fördomar. När jag jobbade på restaurang fick de hörande ungdomarna omväxlande diska, duka, servera och sitta i kassan. Jag fick enbart diska. De trodde jag inte klarade något annat, säger Richard.

När berättelsen kommer in på själva utbildningen är det ofta tolkfrågan som avhandlas – det tredje temat. Det är ofta besvärligt att få igenom krav på tolk under en hel utbildning och den erfarna döva studenten berättar då om hur man praktiskt gick tillväga. Det kan vara familjemedlemmar som rycker in och tolkar som i Richards fall, eller att man rent av får avstå från föreläsningar då ingen tolk finns att tillgå. Ett sista och ofta avslutande tema handlar om huvudpersonens framtidsvisioner. Dessa innebär ofta att den framgångsrike siktar ännu högre än den nu uppnådda positionen samt att det döva kollektivet ingår i dessa visioner. Berättelsen om Richard avslutas enligt följande:

I framtiden vill Richard kämpa för dövas rättigheter. – Jag har sökt till magisterprogrammet i europarätt och jag väntar på besked om jag blivit antagen. Jag skulle gärna vilja bli specialist i EG-rätt och få försvara dövas rättigheter i Europa och då speciellt i medelhavsländerna, säger den nyexaminerade juristen.

En dementerad berättelse

En berättelse kan återges vid en tidpunkt som kan tyckas vara slumpmässig; innehållet förefaller väljas spontant liksom berättarens sätt att berätta på. I själva verket är det

så att berättandet omges av regler och normer kring såväl utförande som innehåll. Berättelser är socialt organiserade kring *när* de ska berättas, *vad* de ska innehålla samt *hur* de ska berättas. Vidare har berättandet ett strategiskt drag; *varför* berättas historien? Det kan vara i underhållningssyfte eller för att övertyga, för att fria eller anklaga, i syfte att upplysa eller instruera (Ewick & Silbey, 1995:206-209). Dessa dimensioner sammantaget strukturerar berättelsens utseende.

Syftet med framgångsberättelserna är att fungera som modeller och förebilder för andra döva, vilket fordrar en struktur och ett innehåll som också ligger i linje med dövrörelsens ståndpunkter. De tjänar till att inspirera det döva kollektivet varför de rätta och önsvärda attityderna och uppfattningarna föredras – annars blir det en mindre lyckad framgångsberättelse.

Detta blir särskilt tydligt i fallet med den amerikanska döva kvinna – Heather Whitestone – som blev vald till Miss America 1994. DÖV-tidningen rapporterar om händelsen som beskrevs vara »en stor händelse för döva i USA« (SDR-Kontakt, 1994, nr 9:17). Från amerikanskt håll beskrevs det som »kanske det största som någonsin hänt i dövsamhället.« I artikeln berättas om hur Heather Whitestone under en presskonferens beredde fotograferna att hålla upp med blixterna eftersom de försvarade möjligheten att läsa av journalisternas frågor. Sådana initiativ brukar beskrivas som positiva och tas som tecken på god självkänsla hos den som inte hör: man vågar stå för att man är döv och försöker inte »låtsashöra« och passera som hörande. Amerikanska dövas hyllning av Heather Whitestone blev dock inte särskilt långva-

rig. Ungefär ett år senare rapporterar DÖV-tidningen en dementi under rubriken »Impopulär«:

Då döva Heather Whitestone vann Miss Amerika-titeln i oktober 1994 var döva över hela världen imponerade. Heather sade bland annat att hon ville vara ambassadör för döva och gav också föreläsningar om döva över hela USA. Nu har Heather upprört många döva amerikaner med att säga att hon föredrar munavläsning och tal, och att hon själv inte använder teckenspråk. Heather har förmåga att avläsa och tala bra och det var väldigt få som såg henne vid Miss America finalen som kunde ana att hon var döv. Döva aktivister i USA anser att Heather inte är «kulturellt» döv, och att det är teckenspråk som är dövas första språk. (SDR-Kontakt, 1995, nr 8:10).

Heather blir avförd som hyllningsobjekt eftersom hon inte delar dövrörelsens uppfattningar om att döva är en minoritet med ett eget språk. Under sådana omständigheter kan hennes framgång omöjligt betraktas som en framgång då den är uppnådd på felaktiga villkor – hörandes villkor. Meningen som handlar om att knappast någon kunde ana att hon var döv, rättfärdigar ytterligare degraderingen eftersom den indikerar att hon möjligen försökt passera som hörande. Sannolikt har döva aktivister upprörts av att hon turnerat i landet och talat om döva utan att företräda den uppfattning man ser som den rätta.

Biografiska berättelser

En tredje berättelsetyp som varit urskiljbar i mitt material är de biografiska berättelserna. Här möter vi döva och hörselskadade som delger oss sina personliga upplevelser.

Karaktäristiskt för denna typ av framställning är dess »frigörelse«-tema. Ett centralt inslag är teckenspråket: först avsaknaden, sedan upptäckten och avslutningsvis användningen av teckenspråket. Mötet med döva och teckenspråket beskrivs som en vändpunkt i berättarens liv. I en sådan framställning skriver en döv kvinna, Ingela Röstberg, följande:

Till slut lyckades man övertala mig [att börja på gymnasium för döva och hörselskadade] och jag glömmer aldrig hur det var att komma till Örebro. Det var som om himmelriket öppnade sig en smula och tog emot mig med öppna armar. Jag såg en ny värld, en värld där jag faktiskt var som många andra. (SDR-Kontakt, 1992, nr 3:19).

Den biografiska berättelsen ovan har liknande struktur som de amerikanska dövas berättelser i en studie av Maxwell och Kraemer (1990). Centrala teman var negativa upplevelser av talbaserad undervisning eller, undantagsvis, andra förödmjukande situationer i kontakt med oförstående hörande. Framställningen avslutas vanligtvis med hur den döva slutligen räddas från en intolerant hörande värld genom mötet med andra döva och teckenspråket.

Berättelsen får näst intill karaktären av ett religiöst vittnesmål inför andra döva och hörselskadade: teckenspråket kan bli en vändpunkt! Som sådan är den narrativa strukturen generell; ett annat exempel är historier berättade av Anonyma Alkoholister (Cain, 1991). Räddaren i nöden är Jesus, AA eller dövkulturen etc.

Personliga berättelser kan å ena sidan uppfattas som informella och separata beskrivningar av en enskild individs erfaren-

heter. Å andra sidan kan samma berättelse tolkas som ett uttalande – en deklaration – för normer som värderas högt i det samhälle berättaren tillhör. Det synes mer rimligt att betrakta den biografiska berättelsen som ett sätt att överföra kulturella värderingar snarare än vilken personlig berättelse som helst. Personliga upplevelser tycks återges inom ramen för en given frigörelsestruktur där hörandes önskade attityder till döva kan förkastas liksom teckenspråket kan bekräftas och hyllas. En till synes privat och personlig historia framställs således i en kollektivt utarbetad berättelseform (*ibid.*)

Den biografiska berättelsens prototypiska karaktär blir särskilt tydligt när den används som argumentationsform. En strategi kan nämligen vara att klä in argument i en diktad biografisk historia som t.ex. den om Kalle, en gravt hörselskadad pojke som blivit placerad i hörselklass (SDR-Kontakt, 1992, nr 3:19). Det är Lennart Tjärnström, dåvarande redaktör för SDR-kontakt, som författat berättelsen och han vill argumentera för att även hörselskadade ska få undervisning på teckenspråk. Kalle får gestalta vad som brukar beskrivas som en typisk uppväxt för många hörselskadade. Framställningen kan därmed ses som en idealtypisk konstruktion av många personliga historier.

Berättelsens sensmoral framstår som en logisk följd av Kalles erfarenheter: »Om Kalle istället fått teckenspråk i skolan, hade han sluppit anstränga sig för att få en identitet.« Dvs. teckenspråket är nödvändigt även för hörselskadade. Den biografiska formen är bara ett annorlunda sätt att uttrycka argumentet – sannolikt är det en slagkraftig sådan. Där finns möjligheten att transformera

generella förhållanden, uppfattningar och krav till en personlig, individuell historia som för läsaren eller åhöraren kan vara lättare att beröras av.

Avslutande kommentarer

I den mån sociologer intresserat sig för berättelser inom döv världen har de i huvudsak, om än implicit, hanterats som motståndsberättelser (Padden, 1990; Maxwell & Kraemer, 1990). Man ser dövas berättelser som identitetsstödande och gruppsammanhållande inför ett dominerande hörande samhälle. Här har istället döv världens berättelser huvudsakligen tolkats som normbevarande och normbevakande aktiviteter; som föreskrifter eller instruktioner om hur man bör uppfatta döva och dövhet.

Båda förklaringarna, menar jag, är lika rimliga och tillämpbara på dövas berättelser. På samma gång som de kan tolkas som motståndsberättelser är de likväl ideologiska produkter som syftar till övertygande argumentering. Genom berättelserna finns utrymme för att göra vissa utvalda tolkningar och handlingsstrategier mer framträdande, korrekta, användbara och legitima än andra. Dessa fungerar även som »beteendestruktioner« för åhörarna (Witten, 1993).

Ett alltmer uttalat krav att även hörande inom döv världen ska ta del av dövas historia och kultur gör att den typ av berättelser som här diskuterats också har en hörande publik. Man vänder sig således både inåt och utåt. För de redan övertygade (såväl döva som hörande) fungerar sannolikt berättelserna som ett medel att slå fast och kontinuerligt bekräfta den »rätta« tolkningen av döva, dövhet och teckenspråk. Men de har

också denna mer utåtriktade argumenterande betydelse när det gäller hörande inom döv världen som ännu inte övertygats (vilka kan finnas inom grupperna professionella och föräldrar till döva barn). Här blir berättelserna färgstarka och illustrativa argument för de ideologiska frågor som dövrörelsen driver.

I synnerhet för nykomlingar inom döv världen torde berättelsernas instruerande karaktär vara betydelsefull. De ger nämligen lättillgänglig information om rådande normer och vilka tolkningar som förordas framför andra. Kort sagt, berättelserna förmedlar vad det är »som gäller« i döv världen idag.

Summary

Narratives as instructions and arguments – Stories from the world of the deaf

A common approach to stories told by minority groups is that they are described as “resistance stories”, i.e. a response to the normalizing efforts of the majority society. In this analysis stories are not interpreted as resistance stories, but rather treated as a way to guard highly valued norms within the group. They are also seen as a specific form of rhetoric aiming at convincing the listener of a certain definition of reality. Stories from the world of the deaf serve as illustrative examples.

The empirical material is collected from the monthly journal issued by the organization for the deaf. A systematic revision of the nine last volumes of the deaf journal has resulted in a body of material containing approximately one hundred issues.

The stories from the world of the deaf are treated as ideological prescriptions or instructions on how to understand deaf people and deafness. A common theme is the supe-

riority of sign-language. Apart from this the stories differ with regard to content and structure. Three different types of narratives are delineated: historical and biographical narratives, as well as success stories.

The historical narratives consist of heroic origin myths as well as atrocity stories. Success stories focus on deaf persons with a “successful life”, mainly with regard to their professional career. The biographical story is told within an emancipatory frame. Other deaf persons introducing sign-language and deaf culture are depicted as saviours.

The narratives of the deaf world continuously instruct and confirm the “right” way of understanding deaf people. They are also quite convincing when used and understood as arguments for this ideology. To newcomers, in particular, these stories are significant as they convey information about prevailing norms.

Litteraur

- Ahlsén, Åke (1991) *Ur tystnaden. En hörselvärd växer fram*. Arlöv: Lic Förlag.
- Andersson, Bo (1995) *Hörselskadade i historia och nutid*. Stockholm: Hörselskadades Riksförbund.
- Andersson, Egil och Lawenius, Maria (1997) Döva och gravt hörselskadade ungdomars sociala identitet och självvärdering. *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2:99-113.
- Berbrier, Mitchell (1994) *Ethnicity in the making: cultural space and the ethnic/minority claims of the deaf, gays and white supremacists*. Opublicerad avh. Indiana University.
- Bergman, Brita (1982) *Studies in Swedish Sign Language*. Akad. avh. från lingvistiska institutionen, Stockholms universitet.
- Cain, Carole (1991) Personal Stories: Identity Acquisition and Self-Understanding in Alcoholic Anonymous. *Ethos*, 19, 2:210-253.
- Engel, David M (1993) Origin Myths: Narratives of Authority, Resistance, Disability, and Law. *Law & Society Review*. 27:4, 785-826.
- Eriksson, Per (1993) *Dövas historia – del 1*. Örebro: SIH Läromedel.
- Evans, Donald A & Falk, William W (1986) *Learning to be deaf*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ewick, Patricia & Silbey, Susan S (1995) Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward a Sociology of Narrative. *Law & Society Review*. 29:2, 197-226.
- Fischer, Renate & Lane, Harlan, eds. (1993) *Looking Back*. Hamburg: SIGNUM - Press.
- Goode, Erich & Ben-Yehuda, Nachman (1994) *Moral Panics. The social construction of deviance*. Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Gubrium, Jaber F; Holstein, James A & Buckholdt, David R (1994) *Constructing the life course*. New York: General Hall, Inc.
- Göransson, Sara & Westholm, Göran (1995) *Nästan allt om döva*. Örebro: SIH Läromedel.
- Heiling, Kerstin (1993) *Döva barns utveckling i ett tidsperspektiv*. Akad. avh. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Higgins, Paul & Nash, Jeffrey, eds. (1987) *Understanding Deafness Socially*. Illinois: Charles C Thomas.
- Hjelmquist, Erland; Rönberg, Jerker & Söder, Märten (1994) *Svensk forskning om handikapp. En översikt med social- och beteendevetenskapliga perspektiv*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet.
- Hydén, Lars-Christer (1995) Det sociala misslyckandet som berättelse. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 3:194-207.
- Jacobsson, Katarina (1997) Social kontroll i döv världen. Lic.avh. 1997:1. Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Kruth, Lars (1986) »Dövkulturens historiska faser« i *Handikapphistoria*, s 35-44, seminarierapport: Arbetarrörelsens arkiv.
- Kruth, Lars (1996) *En tyst värld – full av liv*. Sveriges Dövas Riksförbund. Örebro: SIH Läromedel.
- Lake, Randall A (1984) Order and disorder in anti-abortion rhetoric: a logological view. *Quarterly journal of Speech*, 70, 425-443.
- Lane, Harlan (1984) *When the Mind Hears: A History of the Deaf*. New York: Random House.
- Maxwell, Madeline M & Kraemer, Pam (1990) Speech and identity in the deaf narrative. *Text*, 10:4, 339-363.
- Mumby, Dennis K (1988) *Communication and power in organizations: Discourse, ideology and domination*. Norwood, NJ: Ablex.
- Nordén, Kerstin; Tvingstedt, Anna-Lena & Äng, T (1990) *Hörselskadade elever i vanliga skolor*. F 90:7 "Vad säger forskningen?" Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Padden, Carol A (1990) »Folk Explanation in Language Survival« In Middleton, D., Edwards, eds.; *Collective Remembering*. London: SAGE.
- Peterson Royce, Anya (1982) *Ethnic Identity - Strategies of Diversity*. Bloomington: Indiana University Press.
- Preisler, Gunilla (1984) Deaf children in communication: a study of communicative strategies used by deaf children in social relations. *International Journal of Rehabilitation Research*. No. 7, pp. 450-452.
- Preisler, Gunilla (1995) The development of com-

- munication in blind and in deaf infants: similarities and differences. *Child Care, Health and Development*. Vol. 21, no. 2, pp. 79-110.
- Prior, Lindsay (1997) »Following in Foucault's Footsteps« in David Silverman, ed.: *Qualitative Research— Theory, Method and Practice*. London: SAGE.
- Reagan, Timothy (1995) A Sociocultural Understanding of Deafness: American Sign Language and the Culture of Deaf People. *International Journal of Intercultural Relations*. Vol. 19, no. 2, pp. 239-251.
- Riessman, Catherine Kohler (1993) *Narrative Analysis*. Qualitative Research Methods Series 30. California: Sage Publications
- Ronström, Owe (1994) "I'm Old and I'm Proud!" Dance, Music and the Formation of Cultural Identity among Pensioners in Sweden. *The World of Music*, no. 3, pp. 5-30. International Institute for Traditional Music, Berlin.
- Rose, Petra & Kiger, Gary (1995) Intergroup relations: Political action and identity in the deaf community. *Disability & Society*. Vol. 10, no. 4, pp. 521-528.
- Sacks, Oliver (1989) *Seeing Voices - A Journey into the World of the Deaf*. London: Picador, Pan Books.
- Söder, Märten (1995) Var står forskaren? Om den sociala handikappforskningens möjligheter och begränsningar. *Socialmedicinsk tidskrift*, nr. 6-7, s. 231-237.
- Takala, Marjatta & Seppala, Ullamaija (1994) My Life as a Deaf Person in Finnish Society – Stories about Being Deaf. *Journal of the American Deafness and Rehabilitation Association*, 28, 2, fall:31-49.
- Thorin, Ulla-Bell (1993) *Berövat språk*. Örebro: Förlaget Hony.
- Tvingstedt, Anna-Lena (1993) *Sociala betingelser för hörselskadade elever i vanliga klasser*. Malmö: Almqvist & Wiksell International.
- Witten, Marsha (1993) »Narrative and the culture of obedience at the workplace« In Mumby, Dennis K., ed: *Narrative and Social Control: Critical Perspectives*. Newbury Park, CA: SAGE Publications.
- Åkerström, Malin (1997) En annorlunda retorik – hoppet som fåfänglighet. *Socialmedicinsk tidskrift*, 10:444-448.
- Åkerström, Malin (1998) »Renouncing Hope and the Rhetoric of Deaf Culture« in Gale Miller & James A Holstein eds.: *Perspectives on Social Problems*, vol. 10:101-114. London: JAI Press.
- Örlegård, Anneli (1997) *Östervångskolan*. Örebro: SIH Läromedel.

Övriga källor

SDR-Kontakt

1988, nr 1, 9.

1991, nr 7, 10.

1992, nr 2, 3, 12.

1993, nr. 9.

1994, nr. 9.

1995, nr 5, 7, 8.

DÖV-Tidningen 1996, nr. 11.

En liten vit bok om döva.

Informationsmaterial från SDR, Box 300, 793 27

Leksand.